

اشاره

قرآن، پیام روشن الهی است که همه انسان‌ها را به راستی و رستگاری دعوت می‌کند. از صدر اسلام تا کنون، آموزش این پیام جاودانه الهی، از مهم‌ترین اهداف تعلیم و تربیت در میان مسلمانان بوده است.

مهم‌ترین رویکرد برنامه آموزش قرآن به‌ویژه برای دانش‌آموزان رشته علوم و معارف اسلامی که اهداف و سایر بخش‌های این آموزش را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد، جامعیت آموزش قرآن است؛ یعنی آموزش قرآن باید به نحوی باشد که از یک سو همه حیطه‌های یادگیری را شامل شود و به‌ویژه بر حیطه عاطفی که متکفل ایجاد و تقویت انس و علاقه دانش‌آموزان به قرآن و یادگیری آن است، تأکید ورزد و از سوی دیگر، تمامی موضوعات ضروری آموزش قرآن مانند: روخوانی، روان‌خوانی، صحت قرائت، توانایی درک معنای عبارات و آیات ساده قرآن، آشنایی با معارف انسان‌ساز آن و تدبر در آیات الهی را در حد امکان شامل شود.

دانش‌آموزان پیش از ورود به این رشته تحصیلی در دوره‌های ابتدایی و راهنمایی، هم‌چون سایر دانش‌آموزان، به اهداف مقدماتی آموزش قرآن، یعنی توانایی خواندن قرآن کریم و درک معنای عبارات و آیات ساده قرآن دست پیدا می‌کنند و از آن‌جا که در دوره متوسطه، در رشته علوم و معارف اسلامی تحصیل می‌کنند، باید با اهداف میانی آموزش قرآن، یعنی آشنایی بیش‌تر با قرآن کریم و معارف انسان‌ساز آن، چگونگی تدبر در آیات الهی و شیوه‌های تفسیر این کتاب آسمانی نیز آشنا شوند. برای رسیدن به این هدف، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی در رشته معارف و علوم اسلامی، پس از تصویب سه‌عنوان درسی تفسیر و علوم قرآنی، آشنایی با مفردات قرآنی و قرائت و تجوید قرآن، براساس ابلاغ شورای عالی آموزش و پرورش، به تدوین و تألیف متون آموزشی دروس فوق اقدام کرد.

در این راستا، ابتدا راهنمای برنامه درسی که طرح و نقشه تفصیلی هر درس به‌همراه مراحل گوناگون آن است، طی جلسات مشترک بین استادان مدرسه عالی شهید مطهری و شورای گروه قرآن دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی تهیه شد.

امید است با عنایات خداوند متعال، اقدامات انجام‌شده برای دانش‌آموزان رشته علوم و معارف اسلامی، در انس بیش‌تر با قرآن و نشر فرهنگ اسلامی راه‌گشا باشد.

کلیدواژه‌ها: تفسیر، علوم قرآنی، معارف قرآنی، برنامه درسی، مفاهیم اساسی.

رویکرد حاکم بر برنامه

رویکرد درس تفسیر و علوم قرآنی در دو بخش خلاصه می‌شود:

الف) بهره‌گیری از متن قرآن کریم

هر چند در این درس، دانش‌آموزان با مباحث تفسیری و علوم قرآنی آشنا می‌شوند، ولی نوع مباحث طرح‌شده و شیوه ارائه آن‌ها، باید به گونه‌ای باشد که از یک سو به دانش‌آموز بیاموزد چگونه می‌توان به‌طور مستقیم از قرآن کریم بهره گرفت و از سوی دیگر دانش‌آموز دریابد که ضروری‌ترین و مناسب‌ترین مباحث در علوم و تفسیر قرآن، مباحثی هستند که به نوعی در خود قرآن کریم طرح شده‌اند. این امر، فواید جانبی دیگری هم‌چون عادت کردن در ارجاع مسائل به قرآن کریم نیز دارد.

ب) دست‌یابی به طرح کلی مباحث اساسی قرآن کریم

ارائه مباحث تفسیری باید به نحوی باشد که دانش‌آموزان علاوه بر آن که با بخشی از معارف قرآن کریم آشنا می‌شوند، بتوانند به‌طور نسبی به این درک دست یابند که قرآن کریم هر چند به ظاهر مباحث متنوع و پراکنده‌ای را طرح کرده است، ولی کاملاً درصدد بیان یک طرح کلی از آغاز و انجام هستی و حکیمانه بودن آن و نیز مشخص کردن جایگاه انسان در نظام هستی و بیان مراحل وجودی او و نشان دادن غایت و هدف اصلی انسان در زندگی دنیا و عوامل اصلی فلاح و رستگاری و یا خسران اوست.

به عبارت دیگر، مباحث تفسیری از یکدیگر گسسته نیستند، بلکه هر جزء در ساختن یک سازمان و چارچوب روشنی که قرآن کریم متکفل بیان آن است، نقش روشنی دارد.

راهنمای
درسی

برنامه درسی تفسیر و علوم قرآنی دوره متوسطه رشته «علوم و معارف اسلامی»

بخش دوم و پایانی

مفاهیم اساسی و تعمیم‌ها در تفسیر و علوم قرآنی (۲) «پایه سوم متوسطه»

مفاهیم اساسی

تعمیم‌ها

دوره‌های وجودی انسان

۱. قرآن کریم برای انسان چهار دوران وجودی قائل است (عالم ذر، عالم دنیا، عالم برزخ و عالم قیامت).
۲. انسان در این چهار دوران، به تعبیر قرآن دارای دو حالت وجودی موت و حیات است.
۳. دوره قبل از ورود به دنیا و دوره برزخ، دوران ممات انسان، و دوره زندگی در دنیا، و جهان آخرت دوران حیات انسان است (بقره/۲۸).

دوره قبل از دنیا

۱. قرآن کریم خلقت اولیه همه انسان‌ها را از گل می‌داند (سجده/۸).
۲. با توجه به آیات و روایات، خلقت اولیه انسان‌ها از گل، قبل از تولد در دنیا بوده است.
۳. با توجه به روایات، از دوره وجودی انسان قبل از این دنیا به عالم ذر تعبیر شده است.
۴. عرضه امانت الهی به انسان و اخذ میثاق از او در عالم ذر انجام شده است (احزاب/۷۲).
۵. انسان در پرتو القای معرفت الهی، به فقر ذاتی خویش و ربوبیت الهی پی برده است (اعراف/۱۷۲).

انسان در دنیا

۱. خداوند زمین را برای حیات انسان آماده ساخت.
۲. هدف از حیات انسان در دنیا، آموزش و آزمون و در نتیجه رشد و تعالی او بوده است (ملک/۲؛ کهف/۷ و ۸ و...).
۳. محدودیت نعمت‌ها (شوری/۲۷)، آمیختگی آن‌ها با بلا و رنج (انبیا/۳۵)، پر جلوه بودن آن‌ها (آل عمران/۱۴) و... برای تحقق هدف از زندگی انسان در دنیاست.
۴. انسان در دنیا با دو نوع گرایش الهی (فطرت) و نفسانی همراه است. (صفات نفسانی مانند حسود، هلوغ، کفور، کنود، ظلوم، جهول و... بودن)
۵. هر دو نوع گرایش انسان می‌تواند زمینه‌ساز تعالی یا انحطاط او باشد.
۶. انسان در به فعلیت رساندن گرایش‌های الهی و کنترل و هدایت گرایش‌های نفسانی، اختیار و آزادی عمل دارد (ملک/۲).
۷. انسان در دنیا حامل امانت الهی است، ولی غالباً ظالمانه و جاهلانه عمل می‌کند (احزاب/۷۲).

اولین کلاس درس و آزمون

۱. خداوند اولین انسان‌ها (حضرت آدم و حضرت حوا) را در شرایط خاصی آفریده و به شیوه خاصی مورد آزمون قرار داده است.
۲. قرآن با بیان مکرر داستان حضرت آدم، مقاصد هدایتی و تربیتی خاصی را برای انسان دنبال می‌کند.

برنامه فلاح و رستگاری انسان در زندگی دنیا

۱. ایمان و عمل صالح دو شرط اساسی دست‌یابی انسان به فلاح و رستگاری هستند.
۲. خداوند با فرستادن پیامبران، انسان‌ها را با مهم‌ترین حقایق عالم و راه رستگاری آشنا می‌سازد.
۳. ایمان به خدا و جهان آخرت، عبادت و تقوای الهی، اطاعت از پیامبران و اولیای الهی، از مهم‌ترین اصول مشترک دعوت همه پیامبران است.
۴. پس از آمدن پیامبران، انسان‌ها هیچ حجتی بر غفلت از هدایت الهی نخواهند داشت (نساء/۱۶۵).
۵. پیامبران یکی پس از دیگری هدایت انسان را برعهده گرفتند تا با آمدن پیامبر و دین خاتم، شریعت و هدایت الهی کامل شد.
۶. برخی از انسان‌ها به دلیل پیروی از شیطان و هوای نفس، دعوت الهی را نپذیرفته و در نتیجه، از دست‌یابی به رستگاری محروم مانده‌اند.
۷. کسانی که دعوت پیامبران را پذیرفته‌اند، با عمل به دستورات آن‌ها و رعایت تقوای الهی، زمینه بهره‌مندی از هدایت خاص خداوند را برای خود فراهم آوردند (... يجعل لکم فرقانا: انفال/۲۹، يجعل لکم نوراً تمشون به: حدید/۲۸، والذین جاهدوا فینا: عنکبوت/۶۹، اتقوا الله و یعلمکم الله: بقره/۲۸۲).

مفاهیم اساسی و تعمیم‌ها در تفسیر و علوم قرآنی (۲) «پایه سوم متوسطه»

تعمیم‌ها	مفاهیم اساسی
<p>۱. با توجه به تأثیر خاص نظام اجتماعی بر تربیت و هدایت انسان، خداوند برای چگونگی نظام اجتماعی انسان برنامه خاصی را ارائه کرده است.</p> <p>۲. مهم‌ترین هدف ارسال رسل در زندگی اجتماعی انسان، برقراری قسط و عدل است.</p> <p>۳. مردم در برقراری نظام اجتماعی مطلوب اسلام، نقش اساسی دارند.</p> <p>۴. رکن اساسی اقامه قسط و عدل در نظام اجتماعی اسلام، حرکت براساس معیارهای الهی است که در تعالیم انبیا آمده است.</p>	<p>جایگاه نظام اجتماعی در هدایت الهی</p>
<p>۱. قرآن حق حاکمیت و ولایت بر تمام هستی و جوامع انسانی را به‌طور مطلق از آن خدا می‌داند. (و مالکم من دون الله من ولی: بقره/ ۱۰۷؛ ولله ما فی السموات و ما فی الارض: نساء/ ۱۳۱؛ الا له الخلق و الامر: اعراف/ ۵۴).</p> <p>۲. قرآن کریم نتیجه پذیرش ولایت الهی را دستیابی به هدایت الهی می‌داند (بقره/ ۲۵۷).</p>	<p>ولایت الهی</p>
<p>۱. مردم در برابر هدایت الهی به سه گروه زیر تقسیم می‌شوند (فاطر/ ۳۲):</p> <p>الف) ظالم لِنفسه ب) مقتصد ج) سابق بالخیرات</p> <p>۲. سه گروه فوق، در آخرت همان اصحاب میمنه (یمین)، اصحاب المشئمه (شمال) و سابقون (مقربون) هستند (واقعه ۸ تا ۱۱، ۲۷ و ۴۱).</p> <p>۳. هر یک از سه گروه فوق، در دنیا به هنگام مرگ و نیز در جهان آخرت، ویژگی‌ها و حالات خاص خود را دارا هستند.</p>	<p>موضع انسان در برابر هدایت الهی</p>
<p>۱. مرگ لحظه خروج از دنیا و وارد شدن به عالم برزخ است.</p> <p>۲. تصور از مرگ برای اولیای الهی شیرین و گوارا و برای دشمنان حق وحشتناک و ناگوار است.</p>	<p>خروج از دنیا (مرگ)</p>
<p>۱. برزخ حایل بین حیات دنیا و حیات آخرت است.</p> <p>۲. اعمال انسان چگونگی وضعیت برزخی او را مشخص می‌کند.</p> <p>۳. انسان در عالم برزخ دارای نوعی ادراک و احساس است.</p>	<p>انسان در برزخ</p>
<p>۱. زندگی دنیایی انسان با نفخ صور اول پایان می‌پذیرد.</p> <p>۲. با نفخ صور اول، حوادث خاصی رخ می‌دهد، مانند این که همه انسان‌ها می‌میرند، کوه‌ها تماماً متلاشی می‌شوند (طه/ ۱۰۵)، انسان‌ها مانند پروانه‌های پراکنده در فضا غوطه می‌خورند (قارعه/ ۴)، زلزله عظیمی زمین را فرامی‌گیرد (زلزال/ ۱) و...</p> <p>نهایتاً قسمت‌های متلاشی شده زمین روی آن برمی‌گردد و سطح زمین صاف و بدون پستی و بلندی می‌شود (طه/ ۱۰۶ و ۱۰۷).</p> <p>۳. دوران حیات اخروی انسان با نفخ صور دوم آغاز می‌شود.</p> <p>۴. اولین مرحله حیات اخروی، خروج همه انسان‌ها از زمین (قبرها) است.</p> <p>۵. دادگاه الهی با حضور پیامبران و شاهدان برپا می‌شود و شامل وقایع زیر است:</p> <p>– روشن شدن زمین به نور الهی – قضاوت بین مردم به حق و به دور از هر ظلمی</p> <p>– آوردن نامه اعمال انسان‌ها – حضور پیامبران و شاهدان</p> <p>– بازپرداخت اعمال به هر کس – جدا شدن دوزخیان و بهشتیان از یکدیگر</p> <p>– شفاعت در قیامت – رانده شدن انسان‌ها به سوی بهشت و دوزخ</p>	<p>برپایی رستاخیز بزرگ الهی (قیامت)</p>

مفاهیم اساسی و تعمیم‌ها در تفسیر و علوم قرآنی (۲) «پایه سوم متوسطه»

مفاهیم اساسی	تعمیم‌ها
<p>حیات اخروی انسان</p>	<p>۱. بهشت و دوزخ جایگاه زندگی جاوید انسان است.</p> <p>۲. مؤمنان در بهشت از نعمت‌های جسمانی و روحانی بی‌شماری برخوردارند. گوشه‌هایی از این نعمت‌ها به شرح زیر است:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ورود به بهشت و استقبال گرم فرشتگان - خوردن انواع غذاها و نوشیدنی‌ها - پوشیدن لباس‌های زیبا با زینت‌های خاص - وسعت مکان - نداشتن صفات ناپسند نفسانی و اخلاقی مانند کینه و حسد و... - ارتباط با اولیای خدا - بهره‌مندی از قرب و رضوان الهی <p>۳. گناه‌کاران و گوشه‌ای از عذاب‌های آنان</p>

مهارت‌های اساسی و فعالیت‌ها در تفسیر و علوم قرآنی (۱ و ۲)

مهارت‌های اساسی	فعالیت‌ها
<p>تحقیق درباره موضوعات قرآنی</p>	<p>مرحله اول: جست‌وجوی مطالب از قرآن کریم و تدوین اولیه</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱. شناسایی واژه‌های کلیدی مربوط به موضوع ۲. استخراج آیات مربوط به موضوع از راه مراجعه به: <p>الف) المعجم المفهرس در ذیل واژه‌های کلیدی</p> <p>ب) منابعی که آیات قرآن کریم را به‌طور موضوعی دسته‌بندی کرده است.</p> <p>ج) قرآن کریم و مطالعه کامل آن در صورتی که نیاز به تفحص کامل باشد.</p> <ol style="list-style-type: none"> ۳. عنوان‌گذاری آیات منتخب ۴. فصل‌بندی عناوین ۵. گردآوری آیات در ذیل عناوین ۶. تدوین مطالب مربوط به هر عنوان با الهام از مفاهیم آیات <p>مرحله دوم: مطالعه و فیش‌برداری از منابع مربوط به شرح زیر:</p> <ol style="list-style-type: none"> ۱. احادیث و روایات مربوط به موضوع ۲. تفاسیر در ذیل آیات مربوط ۳. تفاسیر موضوعی و کتاب‌های تفسیری مربوط به موضوع <p>مرحله سوم: تلفیق مطالب به‌دست آمده و تدوین نهایی</p>

<p>بهره‌گیری از تفاسیر مشهور</p>	<ol style="list-style-type: none"> ۱. مراجعه به تفاسیر در ذیل آیات مربوط ۲. استفاده از فهرست‌های موضوعی تفاسیر مشهور
---	--